RECENZJE

Studia z Filologii Polskiej
i Słowiańskiej, 45
SOW, Warszawa 2010

Michał Głuszkowski

Rec.: *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce*, t. I, red. Ewa Dziegiel, Anna Zielińska, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2009, 205 s.

Praca zbiorowa pod redakcją Ewy Dziegiel i Anny Zielińskiej stanowi pierwszy tom nowej serii „Prace Językoznawcze” wydawanej przez Instytut Filologii Polskiej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego. Zamieszczone w książce artykuły zostały podzielone na dwie części, z których pierwszą poświęcono funkcjonowaniu polszczyzny poza granicami Polski, natomiast drugą – sytuacji języków mniejszościowych w Polsce. Tytułowa problematyka zbioru *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce* jest zakrojona bardzo szeroko. Zaskakujące jest zestawienie tak wiele zapowiadającego tytułu ze skromną, liczącą nieco ponad 200 stron publikacją, nawet jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, że teksty z pierwszej części dotyczą tylko języka polskiego na Litwie, Białorusi i Ukrainie, a artykuły poświęcone mniejszościom w Polsce traktują jedynie o językach zachodniosłowiańskich. Omawiana praca powstała jako pokłosie konferencji pod tym samym tytułem, w związku z czym tak szerokie określenie ram tematycznych tomu związane jest z pokonferencyjnym charakterem publikacji. Oprócz pracowników naukowych UKSW w przedsięwzięciu wzięli udział badacze związani z Instytutem Slawistyki Polskiej Akademii Nauk i Wydziałem Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.

Tom rozpoczyna krótki wstęp autorstwa Ewy Dziegiel i Anny Zielińskiej. Obie redaktorki od dawna zajmują się poruszaną w pracy problematyką. Dziegiel jest autorką artykułów i monografii na temat polszczyzny na Ukrainie¹, natomiast Zielińska interesowała się zarówno językiem polskim za granicą, jak i językami mniejszościowymi w Polsce². Merytoryczne uzupełnienie wstępu stanowi artykuł Ewy Wolnicz-Pawłowskiej *Mniejszości językowe w Polsce – zarys problematyki*, będący jedynym ogólnym tekstem w zbiorze obok opracowań szczegółowych, poświęconych konkretnym zagadnieniom. Wolnicz-Pawłowska zwięźle przedstawiła problemy naukowe, historyczne i społeczno-polityczne związane z badaniami języków mniejszości w Polsce oraz polszczyzny za granicą w sytuacji kontaktu językowego. W celu wprowadzenia do tematyki dalszych tekstów autorka nawiązała do własnych badań sondażowych, których zadaniem jest określenie prototypowego obrazu mniejszości narodowych przez studentów polonistyki UKSW. Okazuje się, że nawet w oczach względnie wykształconej grupy, jaką są słuchacze szkoły wyższej, wiedza o mniejszościach żyjących na terenie naszego kraju jest wybiórcza i bazuje przede wszystkim na informacjach pochodzących z mediów.

W części tomu poświęconej funkcjonowaniu polszczyzny za granicą znalazło się sześć artykułów, z których pierwsze dwa dotyczą sytuacji językowej polskiej mniejszości na Litwie. Halina Karaś opisała polszczyznę okolic Jeziorosów na pograniczu litewsko-łotewsko-białoruskim. W artykule odniosła się do dotychczasowych badań wariantów terytorialnych języka polskiego na Litwie, szczególną uwagę zwróciła na zakres interferencji języka litewskiego w porównywanych regionach. Ścisłe językoznawcza charakterystyka sprowadziła się do opisu frekwencji poszczególnych cech z zakresu wokalizmu, konsonantyzmu i syntaktyki polszczyzny. Z kolei tekst Elżbiety Janus dotyczy zagadnień pragmatycznych – grzeczności językowej w polszczyźnie wileńskiej. Autorka dokonała konfrontacji form adresatywnych typowych dla polszczyzny ogólnej z analogicznymi formami występującymi w mowie Polaków na Wileńszczyźnie.

Językiem polskim na Białorusi zajęła się Anna Zielińska, która przedstawiła socjolingwistyczną analizę języka szlachty grodzieńskiej. Tytułowa problematyka została potraktowana dość pobieżnie. Zielińska odniosła się do stanu, który pod koniec XIX wieku opisywała Eliza Orzeszkowa, i dokonała

¹ Zob. m.in. E. Dziegiel, *Polshczyzna na Ukrainie. Sytuacja językowa w wybranych wsiach chłopskich i szlacheckich*, Warszawa 2003.

² M.in. A. Zielińska, *Wielojęzyczność staroobrzędowców mieszkających w Polsce*. Warszawa 1996; eadem, *Polska mniejszość na Litwie Kowieńskiej. Studium socjolingwistyczne*, Warszawa 2002.

diachronicznej analizy sfer użycia języka białoruskiego, polskiego i rosyjskiego przez mieszkańców katolickich wiosek, którzy identyfikują się jako Polacy. Dystrybucja poszczególnych języków w badanej społeczności wiąże się ze zjawiskami wielojęzyczności oraz dyglosji. Socjolingwistyczne rozważania autorka uzupełniła wybranym materiałem językowym i komentarzem na temat roli polszczyzny jako języka mniejszości i jej trwałości w niekorzystnych warunkach politycznych w czasach ZSRR.

Kolejne trzy teksty odnoszą się do różnych aspektów funkcjonowania języka polskiego na Ukrainie. Tematem artykułu Anny Dąbrowskiej-Kamińskiej były polskie nazwiska odmiejscowe w antroponimii południowokresowej. Na podstawie wybranych nazwisk ze słownika *Nazwiska Polaków* Kazimierza Rymuta autorka dokonała analizy ich charakterystycznych cech fonetycznych, słowotwórczych i semantycznych. Kolejny tekst dotyczący ukraińskiej polszczyzny, autorstwa Ewy Dzięgiel, zawiera obszerną analizę alternacji celownika i konstrukcji *dla* + dopełniacz. Zjawisko składniowo-fleksyjne, polegające na stosowaniu konstrukcji przyimkowej zamiast typowej *dla* literackiego języka polskiego formy celownika, nie było dotychczas analizowane w odniesieniu do polszczyzny południowokresowej. Dzięgiel poszukiwała genezy opisywanej alternacji w dotychczasowych publikacjach na temat konstrukcji *dla* + dopełniacz w licznych pracach na temat języka polskiego na kresach północnych. Zasadniczą część artykułu stanowi ponad 80 przykładów użycia omawianej formy w różnych konstrukcjach składniowych, a także w różnych postaciach fonetycznych: *dla*, *dlia*, *lia*, *glia*. Autorka starała się również wyjaśnić pochodzenie konstrukcji *dla* + dopełniacz i przyczyny jej żywotności w polszczyźnie na Ukrainie, uwzględniając możliwy wpływ języka ukraińskiego i rosyjskiego oraz ich dialektów, a także trwałą izolację od ogólnego języka polskiego.

Relacjami języka i wyznania zainteresowała się Helena Krasowska, która zajęła się kwestią wyboru języka liturgicznego w Kościele katolickim na Bukowinie karpackiej. Tekst został oparty na badaniach przeprowadzonych przez Krasowską w obwodzie czerniowieckim. Do dzisiaj katolicyzm kojarzony jest z polskością, a polszczyzna traktowana jako podstawowy język liturgiczny. Wprowadzanie języka ukraińskiego do kościołów związane jest po części z chęcią dotarcia do coraz liczniejszych wiernych nieznających języka polskiego, a także z pojawieniem się ukraińskojęzycznych kapłanów. Sytuację dodatkowo komplikuje fakt zróżnicowania etnicznego Bukowiny, przez co każdy wybór języka liturgicznego, niezależnie od tego, czy będzie to polski, czy ukraiński, dyskryminuje jakąś część parafian. Autorka prognozuje, że przy utrzymaniu obecnych tendencji język ukraiński wyprze polszczyznę ze sfery religijnej.

W drugiej części tomu *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce* znalazły się cztery teksty. Dwa z nich wykraczają poza ramy tematyczne zbioru, ponieważ są poświęcone sytuacji językowej Łużyczan na terenie Niemiec. Jadwiga Zieniukowa porusza w swoim artykule kwestię roli języka w tworzeniu łużyckiej tożsamości. Przedstawiona analiza ma charakter diachroniczny i bazuje na badaniach prowadzonych w Instytucie Slawistyki PAN między innymi przez Zdzisława Stiebera, Elżbietę Wrocławską, Ewę Rzetelską-Feleszko i autorkę tekstu. Rozważona została ogólna rola języka w kulturze i jego funkcja narzędzia kształtującego tożsamość narodową. Ilustracją dbałości Łużyczan o ich język i tożsamość są wybrane fragmenty z łużyckiej prasy. Obecnie zarówno język dolno-, jak i górnołużycki są zagrożone w przekazie międzypokoleniowym i trudno określić, jaką rolę będą odgrywać w przyszłości. Również Teresa Śliwa zajęła się Łużyczanami i problemem ich wielokulturowości, za podstawę rozważań przyjmując prasę górnołużycką z XIX wieku. Autorkę interesuje przede wszystkim charakter udziału badanej społeczności w kulturze własnej i niemieckiej. Język pisany Łużyczan rozwijał się na bazie tłumaczeń Biblii, a terminologię naukową czerpał z języków czeskiego, łacińskiego i niemieckiego. Łużyckie teksty prasowe z XIX wieku pokazują pozytywny stosunek Łużyczan do własnego języka i chęć wykreowania jego standardu, a także – opierającą się na potępieniu germanizacji – dychotomizację świata na zasadzie *swój-obcy*.

Problematyki podziału *swój-obcy*, ale w odniesieniu do Kaszubów, dotyczy kolejny tekst autorstwa Ewy Masłowskiej. Kwestia odrębności Kaszub i ich związków z pozostałym obszarem Polski była niejednokrotnie poruszana w wielu pracach naukowych. Masłowska w krótkim artykule nie próbuje przedstawiać całościowej analizy problemu, a jedynie sygnalizuje pewne fakty z pogranicza świata językowego i kulturowego, które świadczą o skomplikowanej sytuacji Kaszubów. Z kolei ostatni tekst tomu poświęcony został słowiańskiej hydronimii na Pomorzu Zachodnim. Na przykładzie kilkudziesięciu nazw rzek, jezior i bagien Jerzy Duma omówił procesy słowotwórcze zachodzące przy tworzeniu hydronimów, przedstawił też najbardziej produktywne morfemy.

Przygotowany przez Ewę Dzięgiel i Annę Zielińską zbiór zawiera wiele wartościowych tekstów związanych z tytułową problematyką sytuacji języka polskiego za granicą i języków mniejszościowych w Polsce. Opublikowane artykuły dotyczą różnych aspektów funkcjonowania języków mniejszościowych w warunkach kontaktu językowego i dlatego ich wspólny mianownik jest bardzo ogólny. Wszystkie zostały opracowane przez specjalistów w danej dziedzinie i nie można mieć zastrzeżeń co do ich wartości merytorycznej,

choć niektóre mają nieco ogólny charakter, a to osłabia ich wartość poznawczą. Fakt ten może być spowodowany zbyt małymi zmianami w treści artykułów w stosunku do wystąpień konferencyjnych, które były ich podstawą. *Polszczyzna za granicą jako język mniejszości i języki mniejszościowe w Polsce* broni się przede wszystkim jako samodzielna publikacja, ponieważ druk referatów w niezmienionej formie niczemu nie służy. To właściwie jedyne uchybienie, które można zarzucić autorom omawianej pracy. Tom przedstawia dość obszerny przegląd badań prowadzonych przez polskich językoznawców, polonistów i sławistów na temat polszczyzny na Wschodzie i zachodniosłowiańskich języków mniejszościowych w Polsce i tuż za jej zachodnią granicą. Dzięki temu praca może również stanowić inspirację do dalszych badań w zakresie tytułowej problematyki.